

надавав жінці матеріальне утримання та гарантував їй особисту безпеку, що теж було важливим в аналізованій історичній період. Як зазначав Л. Гумільов, такий шлюб не завжди був фактичним і не зобов'язував його учасників вступати в статеві відносини, проте вдова отримувала необхідні гарантії існування й захисту [1, с. 82–83]. Звідси можна зробити висновок, що звичаєве право Тюркського каганату надавало жінкам певні гарантії особистої безпеки.

Покарання за uszkodження органів зору. Система покарань Тюркського каганату є маловивченою у зв'язку з обмеженою кількістю джерел. Відомо, що тяжкі злочини (такі як бунт, державна зрада, вбивство, викрадення коня тощо) каралися смертю, а нетяжкі тягнули за собою майнову компенсацію заподіяної шкоди. Давньотюркське право передбачало особливе покарання за uszkodження органів зору. Винний повинен був видати заміж за потерпілого свою доньку чи віддати йому майно своєї дружини. С. Маскуді пояснював таке покарання тим, що основними заняттями тюрків були випас худоби, землеробство та

військова справа. Той, хто втрачав зір, не мав можливості реалізуватися в указаних сферах, тому звичаєве право створювало умови для його подальшого життя [5, с. 231]. Співвідповідальність членів сім'ї за злочин, учинений батьком, як відомо, характерний для різних етапів історії права багатьох народів.

Отже, норми звичаєвого права давньотюркського народу формувалися як правила суспільного життя («юсуни»), необхідні для проживання у відповідних природно-географічних умовах. Унаслідок становлення Тюркського каганату правові звичаї еволюціонували разом із державотворчими процесами, регулюючи в тому числі публічно-владні відносини. Певний вплив на них також здійснили правові звичаї сусідніх народів (зокрема в частині торгових відносин), оскільки територія держави динамічно зростала. Розпад Тюркського каганату не припинив подальший розвиток його звичаєвого права, норми якого значною мірою переймалися наступними державними утвореннями тюркських народів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумилев Л. Древние тюрки. Санкт-Петербург: Кристалл, 2002. 576 с.
2. Еремеев Д. Е. «Тюрк» – этноним иранского происхождения? (к вопросу этногенеза древних тюрков). Советская этнография. 1990. № 3. С. 129–135.
3. Сацький П.В. Соціально-правові засади управління трудовими ресурсами тюркських держав раннього середньовіччя. Соціально-трудові відносини: теорія та практика. 2013. № 2. С. 129–135.
4. Кляшторный С.Г. Тюркский каганат. Большая советская энциклопедия / гл. ред. А.М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1977. Т. 26: Тихолодки-Ульяново. С. 416.
5. Садри Маскуди Арсал. Тюркская история и право / пер. с тур. Р. Мухамметдинова. Казань: Фэн, 2002. 412 с.
6. Гумилев Л.Н. Удельно-лестничная система у тюрков в VI–VIII веках (к вопросу о ранних формах государственности). Советская этнография. 1959. № 3. С. 11–25.
7. Історія української культури: у 5 т. / гол. ред. Б.Є. Патон. Київ: Наукова думка, 2001. Т. 1: Історія культури давнього населення України / гол. ред. П.П. Толочко. 1136 с.
8. Диль Ш. Юстиниан и византийская цивилизация в VI в. Санкт-Петербург, 1908. 741 с.
9. Mau-tsai L. Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost Türken. Buch 1. Weisbaden, 1958. 623 s.
10. Щукін В.В. Левірат у давньоєврейському шлюбному праві. Трансформація. Традиції. Поняття, терміни і категорії історико-правової науки: матер. XXI Міжнар. історико-правової конф. (23–26 квітня 2009 р., м. Миколаїв) / ред. кол.: І.Б. Усенко (голова) та ін. Миколаїв, 2010. С. 158–164.

УДК 342.553(477)

НАУКОВІ ТЕОРІЇ ПОХОДЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Бутирін Є.О., доцент
кафедри державно-правових дисциплін

Донецький державний університет управління

У статті з урахуванням історико-правового аспекту аналізуються основні наукові теорії походження та соціальні ідеї становлення інституту місцевого самоврядування. Визначено погляди німецьких, французьких, англійських, австро-угорських учених другої половини XIX сторіччя. Проаналізовано боротьбу в науково-політичному середовищі в 60-х роках XIX сторіччя щодо місця й ролі самоврядування в системі самодержавної влади.

Ключові слова: місцеве самоврядування, теорії походження, вільна община, демократичні інституції.

В статье с учетом историко-правового аспекта анализируются основные научные теории происхождения и социальные идеи становления института местного самоуправления. Определены взгляды немецких, французских, английских, австро-венгерских ученых второй половины XIX столетия. Проанализирована борьба в научно-политической среде в 60-х годах XIX века относительно места и роли самоуправления в системе государственной власти.

Ключевые слова: местное самоуправление, теории происхождения, свободная община, демократические институты.

The article is devoted to the state concept formation issues of local self-government as one of the most difficult matters of the state and law history. It is determined that the supporters of the state conception consider local self-government bodies solely as institutions of state administration, and self-government as one of the state power organization forms.

It is worth agreeing with those researchers who support the idea that the ideological origin of local self-government is associated with the doctrine of natural law, a phenomenon known to ancient philosophers since the pre-Socrates era. It is the philosophy of natural law, with its paradigm of justice, which is based on universal human principles of equality; it explains and positions a person not only in the natural environment but also in society. Actually Aristotle noted that justice and equality lie at the heart of the civil community and regulate the desired relationship. In turn, M. Cicero, by understanding the nature of the civic community, determined that the people were not any accumulation of crowd gathered

together, but the unification of people connected with each other by consent in matters of law and commonality of interests. Thus, to the idea of the commonality of interests inherent in the Greek philosophical thought, the Roman thinker added an agreed legal communication of those members i.e. "common law and order".

Key words: local self-government, origin theory, free community, democratic institutions.

Важливість місцевого самоврядування як основи демократії, здається, ні в кого не викликає сумніву. Основні ж спори серед науковців точаться переважно серед таких питань: є самоврядування державною владою чи окремою владою територіальних громад; стосовно того, хто є первинним суб'єктом місцевого самоврядування; є право спільноти місцевих жителів на самоуправління похідним від держави чи воно є природним правом територіального колективу. Особливе значення, на наш погляд, має останнє питання, відповідь на яке не тільки визначає місце та роль громади в системі місцевого самоврядування, а й розкриває саму сутність самоврядування як публічної влади, з'ясовує її природу.

Науково-теоретичне осмислення місцевого самоврядування розпочинається в західноєвропейських державах з нового часу та було покликане обґрунтувати появу нового інституту місцевої влади. З'явилася потреба дати відповідь на численні питання щодо цього феномена, а саме: місце самоврядування в системі держави, його роль у здійсненні політичних, економічних, соціальних і культурних функцій держави тощо.

Утім соціальні ідеї щодо цього інституту почали з'являтися в суспільній свідомості значно раніше. Як відзначив О.В. Курочкін, місцеве самоврядування – це форма прояву фундаментальної властивості соціальної системи, тобто об'єктивний результат соціальної еволюції [1]. Власне, місцеве самоврядування є однією з форм народо-владдя. Його історичними витоками можна вважати звичай, що існував у людства в далекому минулому, разом вирішувати питання, які стосуються спільних інтересів на зборах, вічах, тунгах тощо. Існує думка, що вперше правове оформлення місцевого самоврядування відбулося у Стародавньому Римі в 45 р. до н.е. з прийняттям закону «*Lex municipalis*», відповідно до якого запроваджувалось уніфіковане місцеве управління, побудоване на принципі самоуправління [2].

Варто погодитися з тими дослідниками [3], які ідейне зародження місцевого самоврядування пов'язують з ученням про природне право, феноменом, відомим античним філософам ще з досократівських часів. Саме філософія природного права з його парадигмою справедливості, на якій ґрунтуються загальнолюдські принципи рівності, пояснює та позиціонує людину не лише в природному середовищі, а й у соціумі. Власне, Аристотель зазначав, що справедливість і рівність лежать в основі громадянської общини та регулюють бажані нею відносини [4]. У свою чергу, М.Т. Цицерон, осмислюючи природу громадянської общини, визначав, що народ – це не будь-яке скупчення людей, зібраних разом, а об'єднання людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів. Отже, до ознаки спільності інтересів, притаманної грецькій філософській думки, римський мислитель додавав узгоджене правове спілкування цих членів – «спільний правопорядок» [5].

Античне розуміння рівності, справедливості та свободи сприйняте середньовічною європейською науковою думкою і розкрито в теорії народного суверенітету. Утілення в юридичну практику ідей природного права збагатило теоретичний ґрунт самоврядування концепцією участі в здійсненні управлінської функції всіх громадян. Первинно ідея місцевого самоврядування була спрямована на формування в громадах відчуття належності до однієї спільноти, але в подальшому вона набула форми особистих і політичних свобод людини.

Сімнадцяте століття відкрило нову епоху в розумінні феномена природного права. Старе поняття «природного»

починає сприйматися в новому контексті: по-перше, як вільне від надприродного; по-друге, як раціональне, основане на чистому розумі; й, нарешті, по-третє, якомога більше узгоджене з новітніми успіхами тодішнього природознавства. Відповідно до цього, нове природне право було звільнено від надприродного обґрунтування.

Німецький філософ-кальвініст Й. Альтузіус (нім. Johannes Althusius), відомий науковій спільноті своєю працею «Упорядкована методологічна політика» (1603 р.) [6] і започаткуванням федеральної теорії народного суверенітету, вперше запропонував принцип субсидіарності в здійсненні місцевого самоврядування. Й. Альтузіус звільнив політичну думку свого часу від теологічних витоків, позбавивши концепт «природного закону» релігійного змісту. Видатний гуманіст наполягав, що витоком держави є природна властивість людей до об'єднання, яку він і називав природним законом. Цей закон виводиться не з теологічних передумов, а з емпіричних спостережень за людською поведінкою. Держава складається з об'єднань людей і є об'єднанням об'єднань. Кожне об'єднання основано на згоді, яка оформлена договором (явним чи уявним), що містить щонайменше два аспекти – визначення характеру членства в договорі й установлення меж влади (*maiestas*) керуючого органа. Так, влада держави є вищою за владу приватних об'єднань, утім ця влада не є абсолютною щодо зазначених об'єднань. Ієрархічна система соціально-політичних структур розумілась як система федеративних утворень і союзів, що створені й діють на договірних засадах. У децентралізованій політичній одиниці низового рівня є значна автономія щодо реалізації своїх прав. І лише за умов, коли громади були не в змозі виконати поставлені перед ними завдання, їхня компетенція переходила до відповідного вищого політичного об'єднання [7].

Тут доречно пригадати вітчизняний досвід договірного оформлення згоди об'єднання, а саме: Війська запорізького з його очільником, і встановлення меж влади Ясновельможного гетьмана як керуючого органу цього об'єднання. Згаданий документ повною мірою ілюструє практичне втілення теорії, запропонованої Й. Альтузіусом. На жаль, окремим вітчизняним «дослідникам» більше подобається популістично-міфологічне сприйняття цієї пам'ятки права, вони іменують її в кращому випадку «першою українською конституцією» [8]. Судячи з тих назв, які даються документу в цих «наукових» розвідках, автори навряд чи бачили саму пам'ятку чи хоча б читали її оригінальну назву: «Договори і постановлення Прав и вольностей войсковых между Ясне вельможным Его милости Паном Филиппом Орликом новоизбранным войска Запорожского Гетманом, и между Генеральными особами Полковниками и тым же войском Запорожским с полною з обеих сторон обородо Утверженные При вольной Елекции формальною присягою от того же Ясне вельможнаго Гетмана Потверженные» [9].

У Франції ідеї місцевого самоврядування народжувались у протистоянні між фізіократами й абсолютистами за впровадження принципу лібералізму щодо невтручання поліційної держави в економіку, враховуючи й економічне життя громади. Фізіократи у своїх концептах відстоювали природні права індивіда та суспільства [10], бо саме на економічній самостійності громади ґрунтується її економічна незалежність від центральної влади, що зумовлює політичну боротьбу за розподіл ресурсів [11]. Так, наприклад, Р. д'Аржансон (фр. Von René Louis de Voyer d'Argenson), який був не лише науковцем-теоретиком, а й міністром іноземних справ Франції при Людовіку XV, пропонував розбудову місцевого самоврядування на виборчій основі

за умови контролю з боку інтенданта короля. На думку фізіократа, муніципальним громадам – публічно-правовим корпораціям – має належати право обрання органів управління, а також певні фіскальні можливості задля забезпечення своєї діяльності [12].

Також концепт місцевого самоврядування зазнав на собі вплив учень про соціалізм та утопічний комунізм. Саме праці таких фундаторів утопізму, як Т. Мор та інші [13], стали не лише одним із джерел марксистського вчення, а й запропонували та розвинули основні принципи людського співбуття, і немає сумніву, що більшість теоретичних дискурсів, присвячених самоуправлінню, зазнали на собі впливу соціалістичних ідей [14]. Квінтесенцією розвитку ідеї самоврядування, яка осмислювалася просвітниками, соціалістами, анархістами, іншими течіями, стали праці К. Маркса, який розглядав соціальне буття громадян як їхню участь у державних справах, зазначаючи, що в суспільстві, яке розбудовано на ґрунті колективізму і є «асоціацією виробників», утвердилось управління народу завдяки самому народу [15].

Визнання й уведення в національне законодавство різних держав правових категорій «свобода», «рівність» і «справедливість» потягнуло за собою легалізацію загального виборчого права. Реформування виборчого процесу, яке відбувалося в західноєвропейських державах упродовж XVIII та XIX століть, також мало вплив і на місцеве самоврядування, саме на це звертав увагу відомий австрійський професор, знавець англійського самоврядування І. Редліх (нім. Josef Redlich), констатує залежність самоврядування від демократизації, розвитку ідей лібералізму та соціалізму [16]. Пройшли століття, втім і сьогодні ліберально-демократичні концепти залишаються необхідними передумовами розвитку місцевого самоврядування.

Велика французька революція створила умови, за яких не лише заможні містяни, а весь народ долучався до виборів муніципалітетів. Те саме відбулось і з виборчою системою Англії наприкінці XIX ст. Загальне, рівне, пряме виборче право за таємного голосування збільшило кількість виборців на місцевих виборах удвічі. Саме в Англії в цей час народжується ідея муніципального соціалізму [17], спрямованого на створення «осередків соціалізму» в капіталістичному суспільстві та забезпечення якомога повної демократизації місцевого життя. Ідея також знайшла своє поширення й в Австро-Угорській імперії та вплинула на муніципальну практику Відня [18].

Сьогодні ми позбавлені консенсуального наукового сприйняття місцевого самоврядування. Це зумовлено тим, що самоврядування розвивається суворо відповідно до закономірностей розвитку суспільства загалом. Кожному історичному типу демократії відповідають конкретно-історичні моделі самоврядування, і пов'язано це з існуванням різних поглядів на природу феномена місцевого самоврядування. Власне, проблема міститься у відповіді на питання: а чи має громада відмінну від державної владу, будучи незалежною від держави публічно-правовою корпорацією, або залучена до державного організму та виконує функції органу держави [19]. Цей поділ і зумовив появу в політико-правових поглядах двох концептів місцевого самоврядування – «громадівського» й «державного» [20]. І першою якраз вибудувалась громадівська парадигма з ідеєю надання мешканцям певної громади права самостійного вирішення культурно-господарських питань місцевого рівня в межах чинного законодавства та під державним наглядом щодо правозастосування. У Європі достатньо тривалий час самоврядування розумілося не в сенсі загальної парадигми, здатної трансформувати все державне управління, а як принцип, відповідно до якого з-під опіки держави звільнюються лише окремі господарські й суспільні функції. Проте були й такі, хто вважав місцеве самоврядування самостійним суб'єктом, відмінним від держави.

Поступово з численних уявлень і практик починають викристалізовуватись кілька теоретичних моделей самоуправління, які змінювали одна одну, демонструючи певну історичну й логічну поступовість. У зміні та розвитку історичних форм самоуправління загалом і місцевого зокрема в умовах розвитку демократії як неперманентного процесу повною мірою природна та необхідна наступність, коли має місце певне прилаштування старих форм до нових умов, спроби розвитку традицій і використання напрацьованих минулих поколінь [21].

Традиційно в науковців відсутній консенсус щодо кількості теорій місцевого самоврядування та їх класифікації, бо кожна спроба диференціації використовує різні критерії й підходи. Про найбільш загальну, що ділить теорії на громадівські та державницькі, згадка вже була. У свою чергу, радянський правник Г.С. Михайлов виокремлював три різновиди самоврядних теорій: громадівсько-господарську, державну й політичну [22]. Професор М.І. Лазаревський нараховував чотири теорії самоврядування, окрім громадівсько-господарської та політичної, ще теорію вільної общини й теорію самоврядної одиниці як юридичної особи [23]. Професор Л.О. Веліхов перелічував п'ять теорій, а саме: вільної громади, господарська, юридична, політична й державна – і ще згадував органічну теорію самоврядування, хоча відзначав її непоширення [24]. Сучасні конституціоналісти не додали ясності в питанні класифікації. Залишились прихильники, які нараховують три види теорій: державну, громадівську й теорію муніципального дуалізму [25]. Утім є й крайнощі, коли врахування нюансів дає можливість виокремити видові відмінності й обґрунтувати наявність дев'яти теорій, а саме: теорію вільної громади, громадівську, державну, соціологічну, муніципального соціалізму, органічну, соціально-кланову, соціального обслуговування та муніципального дуалізму [26]. Варто погодитися з Н.М. Кондрацькою, що сьогодні найбільший вплив на муніципально-правову теорію і практику мають громадська (громадівська), державна (державницька) й дуалістична теорії, що на формування названих концепцій місцевого самоврядування на початковому етапі їх становлення вплинули теорія природних прав людини; ідея суспільного договору; концепція поділу влади; теорія громадянського суспільства; теорія правової держави; ідеологія буржуазного лібералізму; ідея захисту приватної власності; постулати буржуазного «представницького правління» [27].

Отже, в цьому розмаїтті суджень ми, у свою чергу, спробуємо пройти історичним шляхом виникнення концептів місцевого самоврядування та простежити їх вплив і втілення в законодавстві двох імперій.

Основні ідеї щодо місцевого самоврядування, на що зверталась увага раніше, мають своє походження з Англії, Бельгії та Франції. Власне, на законотворчому рівні концепт місцевого самоврядування подано 29 вересня 1789 р. в доповіді Ж.-Г. Туре (фр. Jacques-Guillaume Thouret) [28] Національним Установчим Зборам щодо децентралізації Франції. На думку автора законодавчої ініціативи, децентралізація передбачає таку систему місцевого самоврядування, за якої до управління залучаються представники місцевого населення й певна кількість справ переходить із центру на місце. Окрім того, наголошувалось на двох проблемних аспектах: по-перше, це поняття щодо власних громадських справ, які притаманні муніципальному управлінню; по-друге, поняття щодо справ державних, які делегуються державою органам місцевого самоврядування. Отже, сутність самоуправління вбачалась у тому, що місцева спільнота сама визначає ті завдання, які є в її компетенції, і сама їх вирішує, для чого місцева влада повинна бути виведена із системи державної влади [29].

Саме ці французькі концепти втілено в Конституції Бельгійського Королівства 1831 р., стаття 31 якої проголошувала, що інтереси, виключно комунальні або про-

вінційні, регулюються комунальними або провінційними радами на підставах, які встановлені конституцією [30]. Саме ця стаття, що містилася в III розділі конституції, який був присвячений владі, дала підстави окремим дослідникам стверджувати, що поряд із традиційним поділом влади на три гілки, основний закон королівства передбачав особливу – четверту – гілку влади (муніципальну [31], громадівську [32], общинну [33]). Під час оцінювання такого твердження треба погодитися з тими науковцями, які вважають це перебільшенням, бо за текстом конституції відсутня будь-яка згадка про четверту гілку влади (якою б вона не була: муніципальна, громадівська чи общинна) [34].

У конституції була використана ідея, висловлена Дж. Локком (англ. John Locke), що громада старіша за державу; закон її знаходить, а не створює [35]. Напрацювання бельгійців зводилися до такого. Якщо визнати, що громада самостійна та може мати власні особливі завдання, то й органи самоуправління повинні обиратися самою громадою, бо наявність власної компетенції зумовлює й формування органів для її здійснення. Що ж до нагляду за діяльністю місцевого самоврядування з боку держави, то він обмежується двома аспектами, а саме: догляд за тим, щоб місцева влада не виходила за межі власної компетенції та щоб ця діяльність не шкодила загальнодержавним інтересам [36].

Отже, досягнення бельгійського конституціоналізму стали взірцевими для німецьких фахівців і спонукали їх до науково-теоретичного опрацювання цих правових норм і їх критичного аналізу. Саме в дослідженнях німецьких фахівців ці ідеї набули наукової цінності [37].

Свої дискурси щодо самоврядування німецькі автори першої половини XIX ст. будували виключно на общинному самоуправлінні – міському та сільському, а отже, початок науково-теоретичного осмислення покладено теорією общинного самоуправління – концептом «вільної общини» – «die freie Gemeinde», або теорією основних природних прав общини. На думку П.П. Гронського, не ознайомившись із основними моментами цього вчення, що знайшло собі численних тлумачів і захисників серед державознавців ліберальної школи першої половини XIX ст., важко було б з'ясувати й окремі боки новітніх учень щодо самоврядування [38].

Однак варто зазначити, що дискурс вільної общини виникає в Німеччині раніше, аніж бельгійці на конституційному рівні запровадили його в себе. Бельгійські дослідження дали німецькій науковій думці лише додатковий поштовх, на практиці підтвердивши вірність вектору пошуку. Можна говорити про те, що в німецькій правовій думці теорія вільної общини була своєрідною відповіддю на прояв французького централізму, тому що разом із наполеонівською армією до численних німецьких держав увійшли й французькі порядки, які запровадили підкорення місцевих органів центральній владі на заміну різними привілеям і вільностям, які на той час мали німецькі

міста. Як зазначав американський історик А. Шоу (англ. Albert Shaw), німецька доктрина боролась французькою зброєю проти наполеонівського централізму, боролась шляхом запозичення ідей Французької революції [39].

Саме на цьому тлі відродження старих німецьких порядків на початку XIX ст. народжується парадигма вільної общини, яка під впливом бельгійських конституційних ідей отримує остаточне формулювання в працях німецьких теоретиків [40].

Проте німецькі фахівці спирались на природно-правові погляди англійських філософів (локалістів «local government»), насамперед Дж. Локка, який сприймав громаду як «природну» адміністративно-територіальну одиницю, що історично виникає раніше, аніж держава, і має невід'ємні права щодо самостійного вирішення місцевих питань та управління власними справами. Щодо призначення держави, то він уважав державу гарантом забезпечення природних, вроджених і невід'ємних прав і свобод людини, яка виконує лише охоронювальні функції [41]. Первинним джерелом влади, відповідно до локалістської парадигми, є люди, які самостійно керують власними справами завдяки добровільному об'єднанню з іншими людьми на ґрунті вроджених і невідчужуваних прав і свобод, на які не може зазіхати уряд, якщо він діє в межах закону та в правовій демократичній державі.

Інший британець Дж.С. Мілль (англ. John Stuart Mill) підкреслював, що органи місцевого самоврядування повинні формуватися в такий самий спосіб, як й органи центральної влади, але, безперечно, за умови врахування спільності місцевих інтересів. Оскільки населення в кожній окремій місцевості має власне специфічне коло інтересів, то й кожний виборчий округ повинен мати свій парламент, цілеспрямований на вирішення локальних питань. Утім місцеве самоврядування є й особливою виховною інституцією, яка спонукає, але не примушує людей не лише сприймати власні інтереси, а й визнавати справедливі вимоги інших. І лише за умови, коли індивід сам бере участь в управлінні, він розуміє його результат. Дж.С. Мілль розглядав центральний уряд як стримувальний запобіжник, до якого звертаються, коли на місці не в змозі здолати суспільні протиріччя, що виникли в місцевій громаді [42].

Фундатори локалізму сприймали державу й самоврядування як дві сфери, що не перетинаються між собою, бо мають різні інтереси – загальнодержавні та місцеві. І, власне, існування місцевого самоврядування зумовлене потребою в розподілі влади в державі не лише за горизонталлю, а й за вертикаллю, що водночас призводить до залучення значної кількості членів місцевої громади до демократичного прийняття й реалізації політико-управлінських рішень. Отже, місцеве самоврядування є політичною інституцією, що гарантує вже одним своїм існуванням вираження свободи в суспільстві, тобто свободи місцевих громад жити й розвиватися відповідно до власних пріоритетів [43].

ЛІТЕРАТУРА

1. Курочкин А.В. Правовое регулирование финансовой основы местного самоуправления в РФ: дисс. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2003. С. 11.
2. Постовой Н.В. Местное самоуправление: история, теория, практика. Москва: Мысль, 1995. С. 8.
3. Медведев А.И. Местное самоуправление в условиях формирования гражданского общества и правового государства (Теоретико-правовое исследование): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Волгоград. 2000. 256 с.
4. Аристотель. Соч.: в 4 т. / вступ. ст-и и прим. И.Д. Рожанский; перевод А.В. Лебедева. Москва: Мысль, 1981 Т. 4. С. 378.
5. Цицерон М.Т. О государстве. Цицерон М.Т. Диалоги / пер. с лат. и коммент. В.О. Горенштейна; изд. подгот. И.Н. Веселовский, В.О. Горенштейн и С.Л. Утченко. Москва: Ладомир-Наука, 1994.
6. Althusius J. Politica methodice digesta et exemplis sacris et profanes illustrata. Camb, 1932.
7. Вуртенбергер Т. Европейська ідея субсидіарності як основа егіоналізації, децентралізації та деконцентрації. Організація регіональної та місцевої влади: досвід держав-членів Європейського Союзу та вибір України. Київ, 2000. С. 5–6.
8. Каменська Н.В. Еволюція поглядів на значення місцевого самоврядування у розбудові української державності: історико-правові аспекти. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 3. С. 2. РДАДА. Ф. 124. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 2.
9. D'Argenson René Louis. Considérations Sur Le Gouvernement De La France. Paris. 1787. 356 p.; Кенз Ф., Тюрго А.Р.Ж., Дюпон де Немур П.С. Физиократы. Избранные экономические произведения. Москва: Эксмо, 2008.

10. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування. Львів: Літопис, 2002. 292 с. С. 29–30.
11. Mémoires Et Journal Inédit du Marquis d'Argenson, Ministre des Affaires Étrangères Sous Louis XV. Von René Louis de Voyer d'Argenson. V. 4. Paris, 1861. P. 340–357.
12. Мор Т. Утопия / пер. с латин. Ю.М. Каган; вступ. ст. И.Н. Осиновского. Москва: Наука, 1978. 416 с.
13. Шеер Х. Демократический социализм и коммунальное самоуправление – новый исторический синтез. Местные и муниципальные органы государственного управления буржуазных стран. Москва, 1984. С. 57–64.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 17. С. 350.
15. Редлих И. Английское местное управление: Изложение внутреннего управления Англии в его историческом развитии и современном состоянии / пер. с нем. Ф. Ельяшевич; под ред. В.Б. Ельяшевича; вступит. статья П.Г. Виноградова. Санкт-Петербург: Тип. Альтшулера, 1907–1908. Т. 1. 443 с. Т. 2. 462 с.
16. Булгаков С. Из общественно-экономических течений в современной Англии. Народное хозяйство. 1901. № 5.
17. William M. Johnston. The Austrian Mind. An Intellectual and Social History 1848–1938. Los Angeles, London. University of California Press, Berkeley, 1972.
18. Пешин Н.Л. Государственная власть и местное самоуправление в России: проблемы развития конституционно-правовой модели. Москва: Статут, 2007. 461 с.
19. Aretin J. Ch. von., Rotteck C. von. Staatsrecht der konstitutionellen Monarchie. Bd. 3. Altenburg: Literatur-Comptoir, 1828. S. 24.
20. Пуздрач Ю.В. Местное самоуправление: сущность, критерии, условия развития (государственно-правовой аспект анализа): дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 1994. С. 5–6.
21. Михайлов Г.С. Местное советское управление. Москва, 1927. С. 14.
22. Лазаревский Н.И. Самоуправление. Мелкая земская единица: сб. ст. Вып. 1. 2-е изд., перераб. и доп. Санкт-Петербург: П.Д. Долгоруков и Д. И. Шаховской при участ. ред. газ. «Право». 1903. XV, 469. С. 1–61.
23. Велихов Л.А. Основы городского хозяйства. Москва: Наука, 1996. С. 234–239.
24. Яриш О.Н., Серьогін В.О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: підручник. Харків: ХНУВС, 2002. 672 с. С. 495–496; Любченко П.М. Муніципальне право України: навч. посіб. Харків: ФІНН, 2012. 496 с. С. 99–106.
25. Батанов О.В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія. Київ: Юридична думка, 2010. 656 с. С. 12–55.
26. Кондрацька Н.М. Місцеве самоврядування в Україні: конституційна модель системно-структурної організації: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / кер. роботи С.Г. Серьогіна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 194–195.
27. Jacques-Guillaume Thouret. URL: http://www.assemblee-nationale.fr/sycomore/fiche.asp?num_dept=12954.
28. La decentralisation (1789–2010). URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/decentralisation.asp>.
29. Конституція Бельгійського Королівства, 1831 р. Новик И.Д. Современные конституции. Москва: Изд. Д.П. Ефимова, 1905. 825 с. С. 74.
30. Кутафин О.Е., Фадеев В.И. Муниципальное право Российской Федерации: учебник. Москва: Юристъ, 1997. 428 с. С. 42.
31. Батанов О.В. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні: монографія. Київ: Ін Юре, 2003. 512 с. С. 18.
32. Парахина В.Н., Гулеев Е.В., Ганшина Л.Н. Муниципальное управление: учеб. пособ. 3-е изд., перераб. Москва: КНОРУС, 2010. 496 с. С. 19.
33. Кондрацька Н.М. Місцеве самоврядування в Україні: конституційна модель системно-структурної організації: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / кер. роботи С.Г. Серьогіна; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 49.
34. Овчаренко В.А. Місцеве самоврядування в Україні: історичні витоки, становлення та перспективи: монографія. Київ: Логос, 2014. 911 с. С. 131.
35. Конституція Бельгійського Королівства, 1831 р. Les constitutions modernes, Europe-Africa-Asie-Océanie-Amérique: traductions accompagnées de notices historiques et de notes explicatives par F.-R. Daresté et P. Daresté, Pierre Daresté de la Chavanne. Paris: Librairie du Recueil Sirey, 1928.
36. Лазаревский Н.И. Самоуправление. Мелкая земская единица: сб. статей. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1902. С. 1–2.
37. Гронский П.П. Общественное управление в главнейших государствах Германии. Петроград: Тип. Р.Г. Шредера, 1916. С. 20.
38. Шоу А. Городское управление в Западной Европе / пер. и предисл. А.В. Бяловского. Москва: Изд. К.Т. Солдатенкова, 1898. VIII, 651 с. С. 380.
39. Гронский П.П. Децентрализация и самоуправление. Глав. ком. Всерос. зем. союза, Эконом. отд. 2-е изд., пересм. и доп. Москва: Т-во скоропеч. А.А. Левенсон, 1917. 40 с. С. 6–7.
40. Локк Дж. Два трактата о правлении. Сочинения: в 3 т. Москва: Мысль, 1985. Т. 3. С. 137–405.
41. Mill J.S. On Liberty. London: John W. Parker and Son, 1848.
42. The Role of the Constitution in a Changing Society: Joint Polish-Norwegian Conference, Oslo, 14–16 May 1991. Norwegian Academy of Science and Letters, 1991. P. 45–46.